

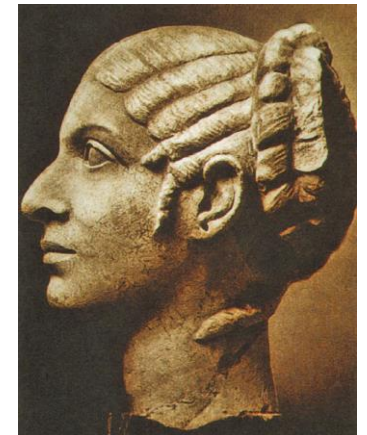
HIEROGLIFY – PISMO STAROŻYTNYCH EGIPCJAN

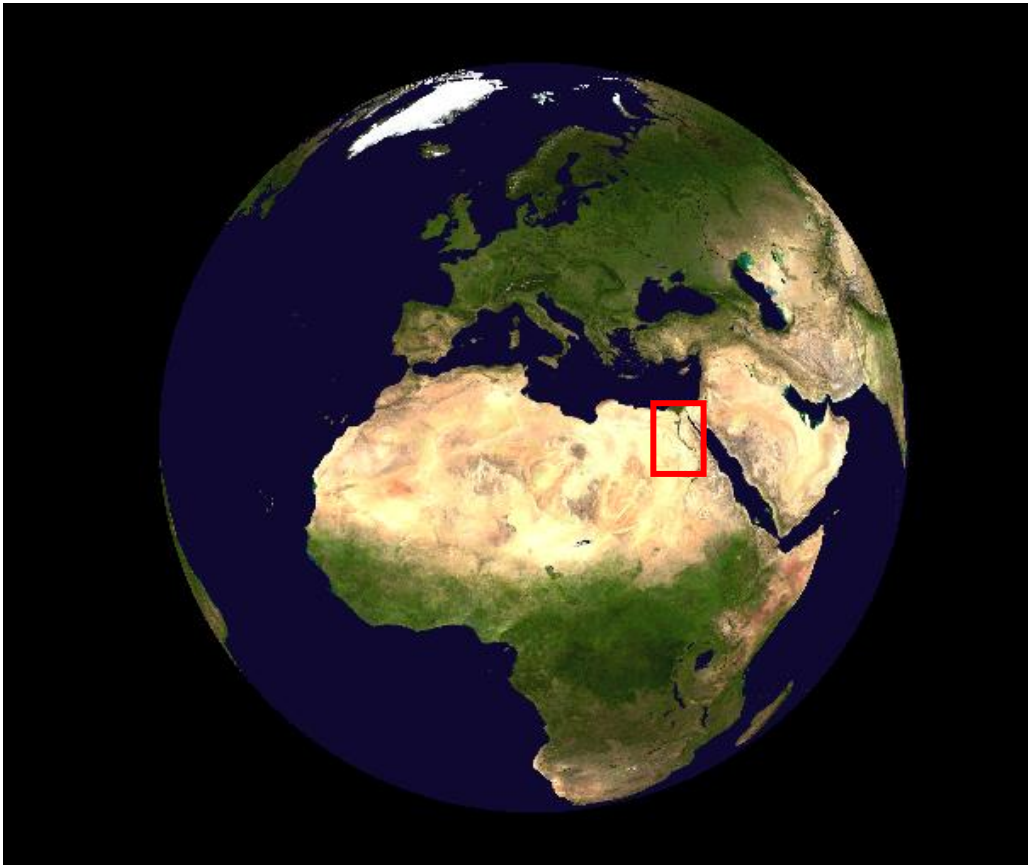
Narmer

Pięć tysięcy lat temu nad Nilem powstała najstarsza, obok mezopotamskiej, cywilizacja świata. Państwo egipskie stworzone zostało przez władców tak zwanej Dynastii 0, z których najwybitniejszym był Narmer, panujący ok. 3050 r. p.n.e. Zjednoczyli oni ziemie Górnego i Dolnego Egiptu, tworząc *taui*, „Podwójny Kraj”. Pismo odegrało kluczową rolę w stworzeniu i rozwoju egipskiej cywilizacji. Królowie Egiptu, których nazywamy faraonami, zarządzili państwem opierając się na warstwie urzędników, którą tworzył 1% najzdolniejszych – ci, którzy byli w stanie osiąść umiejętność czytania i pisania. Nie było to łatwe, gdyż pismo hieroglificzne jest dużo trudniejsze do nauczenia niż dzisiejsze alfabetyczne systemy zapisu. Ogromna liczba znaków, obrazowy charakter „liter” i złożone zasady kompozycji tekstów dawały zarazem o wiele większe możliwości przekazu treści.

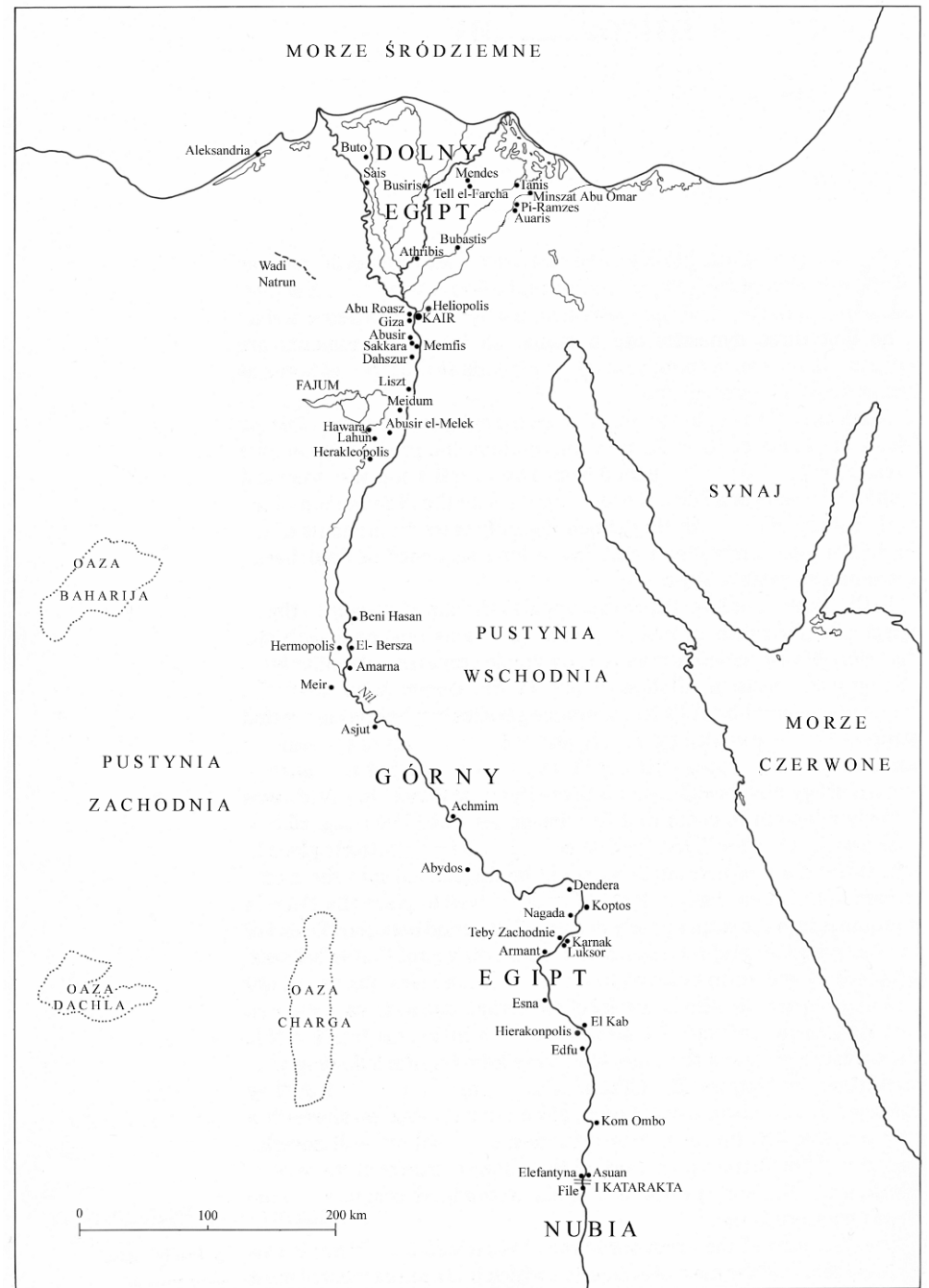
Dzięki temu monarchia faraonów trwała, mimo wszystkich historycznych zawieruch, przez trzy tysiące lat, tworząc niezwykle dzieła architektury i sztuki. Dopiero po śmierci Kleopatry VII w 30 r. p.n.e. Egipt utracił niezależność, stając się jedną z prowincji Cesarstwa Rzymskiego. Egipska kultura, religia i pismo przetrwały jeszcze kilka stuleci, stopniowo wypierane przez kulturę antyczną, chrześcijaństwo, grekę, aż ostatecznie zniknęły. Świat musiał czekać prawie półtora tysiąca lat, by starożytny Egipt przemówił ponownie...

Kleopatra VII

Egipcjanie nazywali swój kraj *Kemet*, „Czarna Ziemia”, od koloru żyznego nilowego mułu, albo *Ta-meri*, co można rozumieć jako „Ziemę uprawną”, ale także jako „Ukochany kraj”. Przez całą dzieje starożytnego Egiptu państwo składało się z dwóch części: Górnego Egiptu (Doliny) i Dolnego Egiptu (Deltę), a faraonowie nosili tytuł „Pana Obu Krajów”

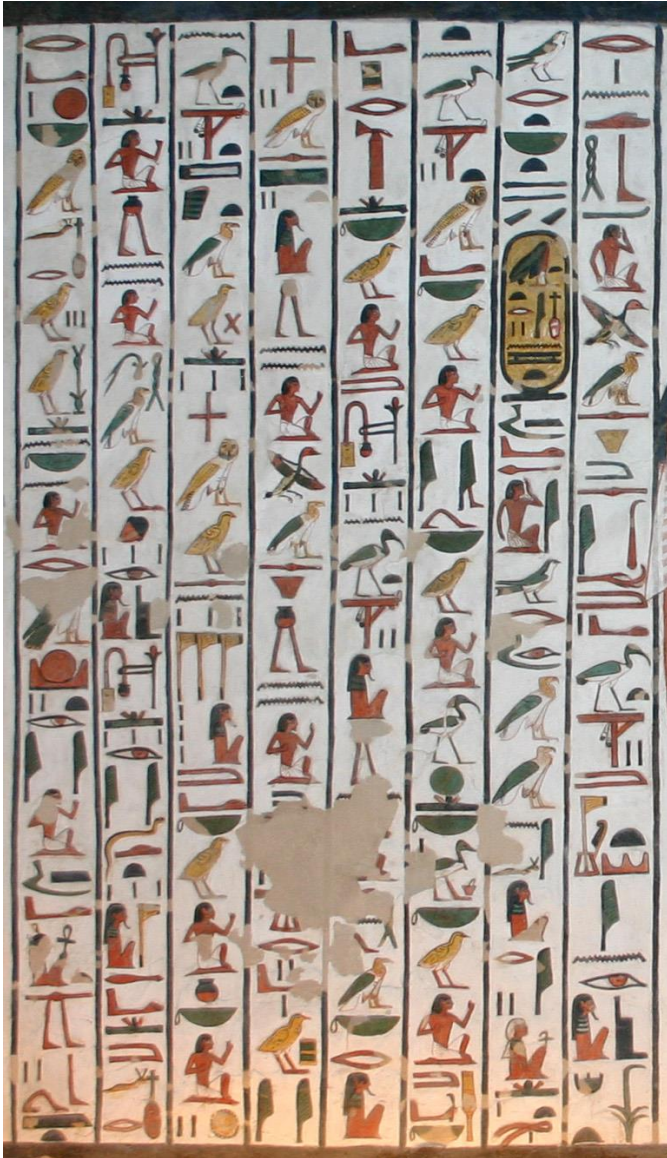

Starożytny Egipt kojarzy się nam z wieloma rzeczami. Piramidy, monumentalne świątynie, kolosalne posągi, obeliski, bogowie z głowami zwierząt, tajemnicze postacie na malowidłach, mumie, skarabeusze, Tutanchamon, Nefertiti...

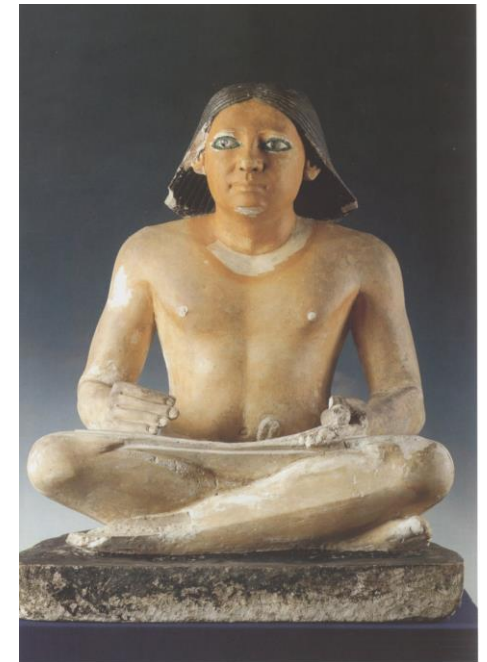
...ale tym, co umożliwiło stworzenie tych wszystkich nadzwyczajnych rzeczy, i zarazem tym, co towarzyszy im, opisuje je i wyjaśnia, są **hieroglify**.

CZYM SĄ HIEROGLIFY?

Dzisiaj używa się tego pojęcia nie tylko w stosunku do egipskiego pisma, ale także do znaków w skomplikowanych systemach zapisu innych cywilizacji (jak pismo chińskie czy ideogramy Majów). Terminem tym potocznie, z przymrużeniem oka, określa się także niezrozumiałe lecarskie bazgroły na recepcie czy uczniowskie w szkolnym zeszycie. We wszystkich tych przypadkach chodzi o to samo: zapis, który jest trudny do odczytania, tajemniczy, wymagający specjalnej wiedzy.

Tak właśnie było w starożytnym Egipcie. Pismo hieroglificzne było skomplikowane, trudne do nauczenia. Tylko jeden procent mieszkańców kraju nad Nilem potrafił pisać i czytać. Z drugiej strony, hieroglify, dzięki swojej obrazowej formie i złożonej strukturze zapisu dawały, w porównaniu z dzisiejszymi pismami alfabetycznymi, o wiele większą możliwość przekazu treści. Ci, którzy byli w stanie nauczyć się hieroglifów, a zatem najzdolniejsi, zarządzali Egiptem w imieniu faraona.

WYNALAZEK THOTA

Egipcjanie nazywali swoje pismo *medu neczer*, „mową bogów”. Mitycznym wynalazcą pisma był Thot, bóg mądrości. W rzeczywistości pismo powstało ok. 3100 r. p.n.e., kiedy w Egipcie kształtowało się państwo. Rozwijająca się administracja królewska potrzebowała narzędzia pozwalającego na zapisywanie, przekazywanie i przechowywanie informacji. Pismo umożliwiło wysyłanie listów, zapisywanie danych, opisywanie wydarzeń, a potem tworzenie archiwów i bibliotek. Sprawilo to, że wiedza mogła być nie tylko gromadzona, ale także przekazywana następnym pokoleniom. Wszystkie kolejne osiągnięcia ludzkiej cywilizacji były możliwe tylko dzięki istnieniu tego najważniejszego – pisma.

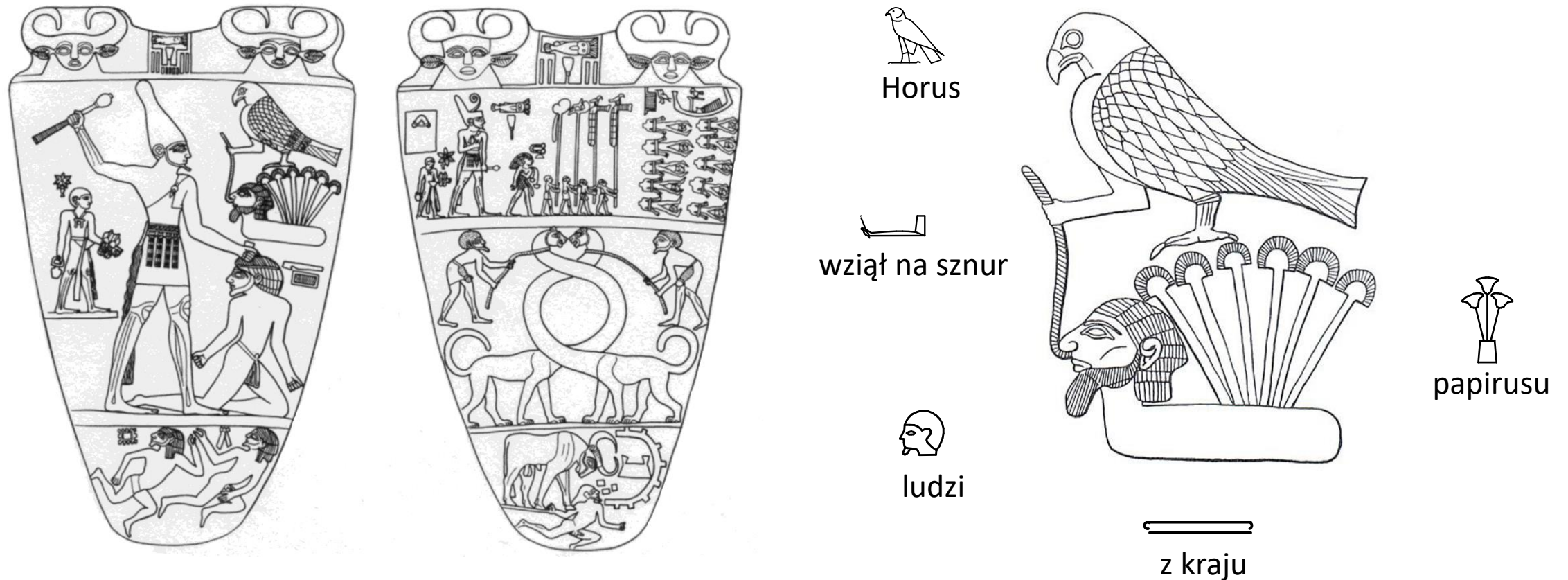

ZACZĘŁO SIĘ OD PODATKÓW...

Wydaje się, że pismo egipskie nie rozwijało się stopniowo od prostych zapisów, jak powstające w tym samym czasie w Mezopotamii pismo klinowe, lecz stworzono je od razu w postaci złożonego systemu. Wiązało się to z potrzebami rozwijającej się administracji królewskiej, między innymi w kwestii poboru podatków. Dlatego najstarsze teksty podają imiona władców i miejsce pochodzenia dóbr stanowiących daninę dostarczaną na dwór.

Naczynie z imieniem króla Ka/Sechena i tekstem „podatek z Górnego Egiptu”

Równie istotna była możliwość użycia pisma dla wyrażenia kształtującej się ideologii monarchii faraonów. Ta rola hieroglifów i ich związki ze sztuką są znakomicie widoczne na przykładzie jednego z najważniejszych zabytków początkowego okresu egipskiej cywilizacji: tak zwanej Palety Narmera. Opowiada ona o zwycięstwie króla Narmera nad wrogami z Deltę, które doprowadziło do zjednoczenia kraju. Złożony obraz na pierwszej stronie palety można odczytać jako zdanie, mówiące o wzięciu do niewoli przez Horusa (czyli w tym wypadku przez króla, który był ziemskim wcieleniem Horusa, boga nieba) ludzi z kraju papyrusu, czyli Deltę.

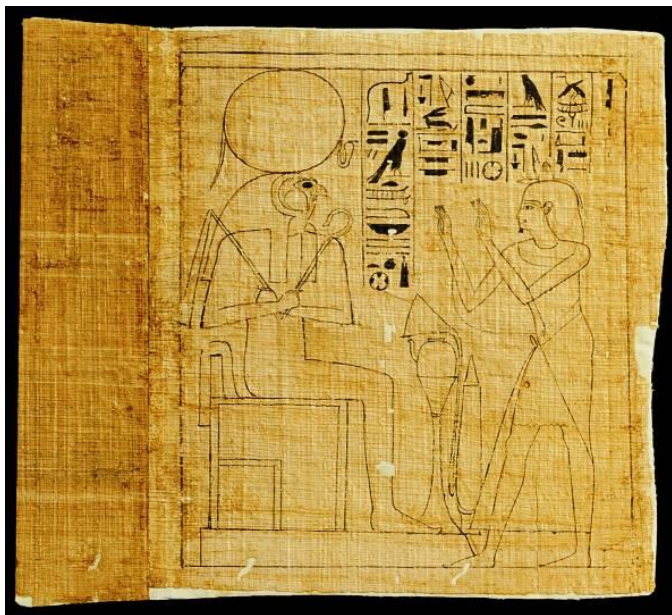
W późniejszych czasach Egipcjanie pisali ustawiając znaki w liniach lub kolumnach. Pismo hieroglificzne umożliwiło tworzenie nawet najbardziej skomplikowanych zapisów. Do szybkiego pisania tekstów w życiu codziennym: dokumentów administracyjnych, traktatów naukowych, opowiadań, poezji, listów czy szkolnych wypracowań stosowano uproszczony zapis, zwany pismem hieratycznym lub hieratyką. Przy użyciu pędzelka pisano tuszem na papirusach albo glinianych skorupach, zwanych ostrakonami. Zapisywane „klasycznymi” hieroglifami były inskrypcje władców i dostojników wykuwane i malowane na ścianach budowli, posągach i stelach, ale także religijne teksty na papirusach. Hieroglify znaleźć można także na niezliczonej liczbie drobnych zabytków: biżuterii, figurkach, naczyniach, amuletach, skarabeuszach. Pismo, mimo że dostępne tylko najwyższej warstwie społeczeństwa, było wszechobecne. Tysiące tekstów na ścianach świątyń i grobowców, tysiące papirusów i innych zabytków w muzeach - wszystko to mówi nam o ludziach i kulturze kraju faraonów.

„Czerwona Kaplica” królowej Hatszepsut w Karnaku i fragmenty jej dekoracji

Zabytki z Muzeum Egipskiego w Berlinie na wystawie „Śmierć i życie w starożytnym Egipcie” w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu

EGIPSKI ŚWIAT W OBRAZACH

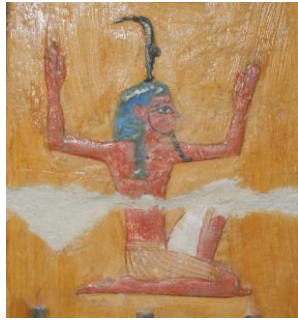

Pismo hieroglificzne ma charakter obrazowy (ale nie „obrazkowy”! – to znaczy nie jest tak, że zawsze jeden znak odpowiada jednemu słowu). Hieroglify wyobrażają żywe istoty (ludzi, bogów, zwierzęta), rośliny, ciała niebieskie, elementy krajobrazu, budowle, symbole kultowe, przedmioty codziennego użytku. Ich forma zmieniała się czasem, odzwierciedlając mody lub zmiany kształtu przedmiotów. W miarę potrzeby pojawiały się też nowe znaki. Tak było z hieroglifem przedstawiającym konia, który pojawił się w Egipcie dopiero tysiąc pięćset lat po stworzeniu pisma. W codziennym użyciu było kilkaset hieroglifów. Te, które zapisywał szybkimi pociągnięciami pędzelka pisarz, notujący ile zboża zebrano z pola, były maksymalnie uproszczone. Te, które rzeźbiono i malowano na ścianach budowli królewskich były niezwykle dokładne, a nierzadko były wręcz małymi dziełami sztuki.

Kilka przykładów z jednej z najwspanialszych budowli starożytnego Egiptu - świątyni królowej Hatszepsut w Deir el-Bahari, gdzie od 1961 roku pracują polscy egiptolodzy:

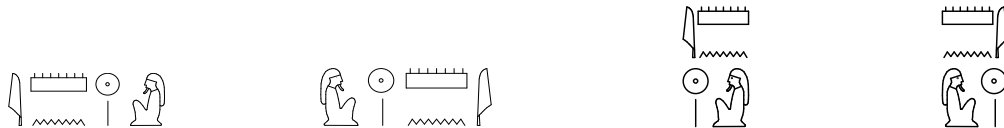
Tak, to wszystko są pojedyncze „literki” pisma! Ale niezwykle możliwości jakie dawały hieroglify nie ograniczały się tylko do istnienia kilkuset szczegółowych obrazków. Równie istotne było to jakie funkcje mogły one pełnić i jak można było zestawiać je razem, by tworzyć słowa i zdania.

RODZAJE I FUNKCJA ZNAKÓW

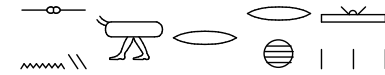
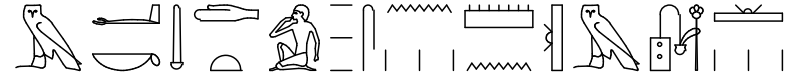
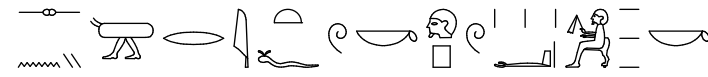
System pisma hieroglificznego jest złożony. Niektóre znaki (tak zwane ideogramy) za pomocą obrazu wyrażały pojęcie przedstawianej istoty żywej lub przedmiotu, bez względu na brzmienie ich nazwy, np.: „człowiek”, „skarabeusz”, „piramida”, lub dostrzegalne zmysłami czynności, np. „iść”, „dźwigać, nosić”. Inne hieroglify (fonogramy) służyły do zapisu dźwięków. Niektóre ze znaków odpowiadały pojedynczym głoskom, tak jak litery naszego alfabetu, inne dwóm albo trzem. Jeszcze inne znaki w ogóle nie były „czytane”, lecz służyły do określenia o jakiej istocie, rzeczy lub czynności jest mowa (nazywamy je determinatywami). Niektóre z nich określały całe kategorie pojęć, np. – „mówić”, „myśleć”, „jeść”, itp. – wszystko, co wiąże się z czynnościami związanymi z głową; – „gwiazda”, „konstelacja”, „godzina”, itp. – pojęcia z zakresu astronomii i rachuby czasu.

W PRAWO, W LEWO, PIONOWO, POZIOMO...

Istniało wiele sposobów zapisu tego samego słowa, a także układu znaków w tekście, a obrazowa forma znaków dawała możliwości dodatkowego przekazu informacji. Nie miało znaczenia, czy znaki zwrócone są w prawo czy w lewo, a także czy zapisane są w poziomych wersach czy w pionowych kolumnach: wszystkie cztery warianty były dopuszczalne. Oto cztery możliwości zapisu tego samego słowa, imienia boga Amona-Ra:

Egipscy mędracy zachęcali do czytania (nie tylko dzieci 😊):

„Naśladuj swych ojców i swych dziadów,
a [osiągniesz] sukces dzięki wiedzy.
Spójrz, ich słowa trwają w księgach,
otwórz [je] i czytaj,
przez podążanie za [ich] mądrością
rzemieślnik staje się mistrzem.”

Nauki dla Merikara

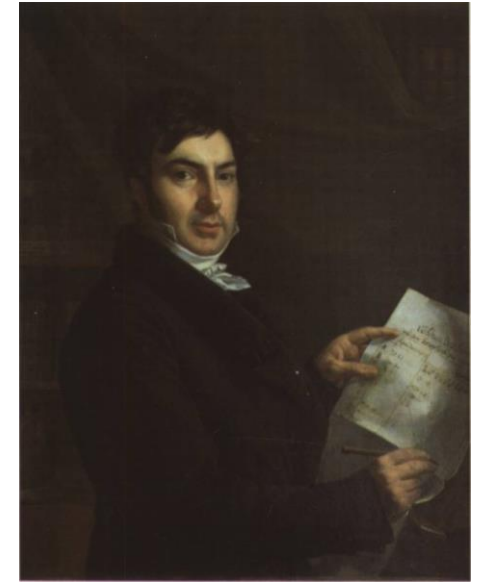
ODCZYTANIE HIEROGLIFÓW

Po upadku egipskiej cywilizacji pismo hieroglificzne zostało zapomniane. Dopiero na początku XIX wieku, dzięki działalności europejskich uczonych, starożytny Egipt przemówił ponownie. Francuski badacz Jean-François Champollion odtworzył wymowę znaków i strukturę zapisu, wykorzystując m.in. dwujęzyczny (egipski i grecki) tekst na tak zwanym kamieniu z Rosetty. Ogłosił swe odkrycie w 1822 roku, jednak wciąż trochę powątpiewano w to, czy po tysiącletniach udało się wskrzesić zapomniany język kraju faraonów. Juliusz Słowacki jeszcze w 1836 roku pisał:

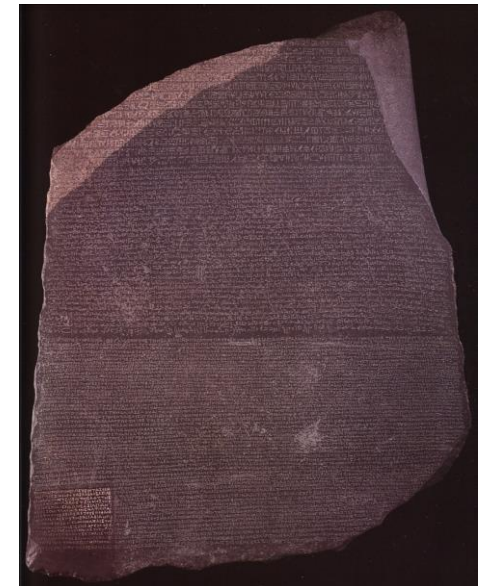
*"Jako skarby zakłete, strzeżone przez gryfy,
Stoją dotąd nie znane światu hieroglify
Trup od wieków uśpiony, gdy zeń wieko spada,
Zdaje się, że w balsamach śpi i przez sen gada,
Lecz nie możesz zrozumieć..."*

Juliusz Słowacki, *List do Aleksandra H.*

Dość długo greckie słowo hieroglify ("święte ryty") było synonimem kryjących pradawne tajemnice, trudnych do odcyfrowania, skomplikowanych symboli. W powszechnym odbiorze jest tak do dzisiaj, mimo blisko dwustu lat rozwoju egiptologii. Dzisiaj jednak umiemy odczytywać nie tylko teksty zapisane na ścianach staroegipskich świątyń i grobowców, ale także listy i rachunki nagryzmołone w pośpiechu na ceramicznych skorupach, a nawet zapisy kryptograficzne - staroegipskie szyfry.

Jean-François Champollion

Kamień z Rosetty
(British Museum)

Przykładem takiego kryptograficznego, czyli zaszyfrowanego, zapisu jest ten posąg. Król Ramzes II jest tu przedstawiony jako dziecko, z tarczą słoneczną na głowie i trzymający w ręce trzcinę. Jest to zarazem zapis imienia tego faraona: *Ra-mes-su*, czyli „(bóg) Ra stworzył go”.

Ramzes II pod opieką boga-sokoła.
Muzeum Egipskie w Kairze

Ra

mes

su

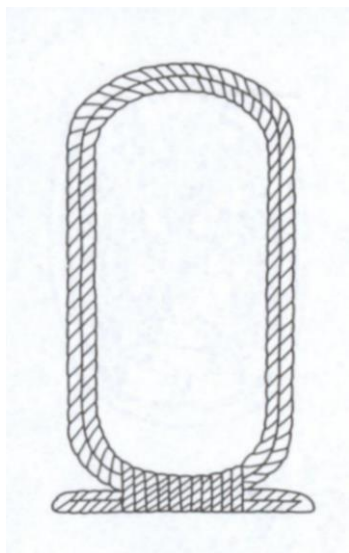

Jean-François Champollion

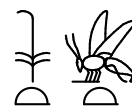
To samo imię, w „niezaszyfrowanej” formie, znajdziemy w inskrypcjach na obelisku stojącym na dziedzińcu Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

TYTULATURA KRÓLEWSKA

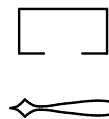
Faraonowie mieli pięć głównych imion oraz byli określani przez liczne tytuły i epitety. Dwa najważniejsze imiona – tronowe i własne – były wpisywane w owalne ramki, które nazywamy kartuszami. Kartusz wyobraża zwiniętą pętlę sznura, przewiązaną z jednej strony.

nesut biti – „Król Górnego i Dolnego Egiptu”. Po tym tytule zapisywano imię tronowe, czyli to, które władca przybierał wstępując na tron.

sa Ra – „syn Ra”. Po tym tytule zapisywano imię własne, czyli to, które władca nosił od urodzenia.

Per-aa – „Wielki Dom”. Początkowo było to określenie królewskiego pałacu, z czasem zaczęto w ten sposób mówić o samym królu. Egipskie *per-aa* Grecy oddawali jako *faraos*, od czego pochodzi nasze słowo faraon.

PRACA DOMOWA ☺

Wśród wielu hieroglifów są takie, które odpowiadają pojedynczym dźwiękom. Można je porównać do liter naszego alfabetu (gdzie też w zasadzie jeden znak = jeden dźwięk), dlatego nazywane są „alfabetem hieroglificznym”. Można wykorzystać je do zapisywania słów w języku polskim. Oczywiście każdy język ma trochę inne dźwięki – na przykład w egipskim nie było „c”, istniały za to cztery rodzaje „h”. Przystosowaliśmy zatem hieroglify do polskich dźwięków (znajdziecie je w osobnym pliku), tak aby można było zapisać swoje imię, zaszyfrowany list do przyjaciela, czy magiczne zaklęcie, do którego można dodać jeden z egipskich symboli:

ANCH („życie”)

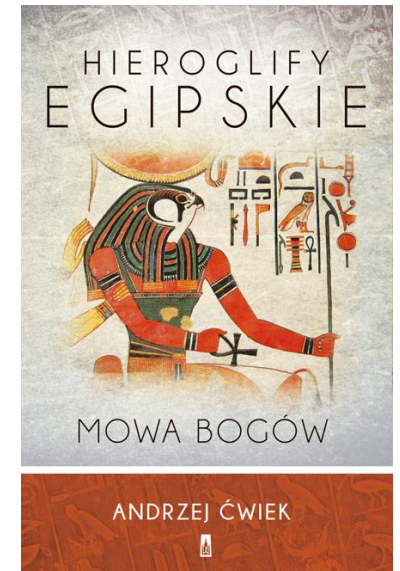

OKO UDŻAT (symbol odrodzenia, uzdrowienia, bycia w dobrym stanie)

W Muzeum Archeologicznym w Poznaniu można zobaczyć oryginalne zabytki z kraju faraonów: obelisk, papirusy, stele, statuetki, trumny, z tekstami hieroglificznymi.

Więcej na temat hieroglifów i staroegipskiej kultury:

Andrzej Ćwiek, *Hieroglify egipskie. Mowa bogów*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2016.

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu 2020

Opracowanie: Andrzej Ćwiek. Zdjęcia: Andrzej Ćwiek, Mariusz Kuraszkiewicz, Patrycja Silska, internet/domena publiczna

